

Eskils Esrum I

Ærkebiskop Eskil af Lunds stadfæstelsesbrev af 1158

Af Mia Münster-Swendsen *

https://tekstnet.dk/books/dipdan/1158/dd_11580601101/

Den eneste tilbageværende bygning fra det senmiddelalderlige Esrum Kloster. Foto: Mia Münster-Swendsen

Introduktion

Omdrejningspunktet for denne artikel er det bemærkelsesværdige gavebrev af c.1158, hvori Ærkebiskop Eskils donationer til det prominente cistercienserkloster i Nordsjælland er oplyst. Brevet er bevaret i senmiddelalderlig afskrift i Esrum Klosters Brevbog (*Codex Esromensis*, Det Kongelige Bibliotek),¹ der er en samling af rets- og ejendomsrelaterede dokumenter på

* Mia Münster-Swendsen (f. 1973) er cand.mag og ph.d. i historie med speciale i europæisk middelalder, forhenværende lektor og professor (mso) ved Københavns Universitet og Roskilde Universitet.

¹ E don. var. 140 fol. Findes som digital facsimile via kb.dk under titlen *Diplomatarium Esromense, privilegia et literas donationum monasterii Esromensis continens* ["Esrombogen" / "Esrom klosters brevbog"]

henholdsvis latin og middelalderdansk fra klosterets arkiv, dækkende tidsrummet c.1140-1512. Afskriften påbegyndtes i Esrum i 1496/7 og indholdet blev efterfølgende formelt vidimeret (dvs. godkendt og verificeret) af den pavelige første notar, legaten Idzardus.² Håndskriftet er udgivet og kommenteret i *Codex Esromensis, Esrom Klosters Brevbog* af Oluf Nielsen, kommentaren er visse steder forældet, men udgivelsen er stadig værd at konsultere, hvis man vil gå mere i dybden med manuskriptet.³ De enkelte dokumenter herfra er med få undtagelser udgivet i *Diplomatarium Danicum*. Der findes udover det trykte i *Danmarks riges breve* flere nyere oversættelser af Eskils brev.⁴

Dateringen af diplommet har været omdiskuteret helt tilbage fra de tidligste antikvarisk/filologiske udgivelser og der hersker stadig uenighed om hvor det tidsmæssigt bør placeres. I den første dybtgående behandling af diplommet daterede Oluf Nielsen brevet til “omtrent 1162” og tilbagerykkede dermed Suhms meget sene datering (1173), der ellers havde været standard. I den nyeste oversættelse (Christensen et al.) dateres brevet til “ca. 1160”. Dateringerne omkring til begyndelsen af 1160erne er alle primært begrundet med tilstedeværelsen af en “Simon, biskop” i vidnelisten, da der først på dette tidspunkt optræder en Biskop Simon af Odense i andre kilder. I denne artikel vil jeg argumentere for, hvorfor Simon udmærket kunne optræde som biskop allerede i 1158 og at vi måske her har endnu et, hidtil overset, del-element i konflikten imellem konge og ærkebiskop, en dramatisk konflikt der for alvor brød ud i 1160/61. *Diplomatarium Danicum*-dateringen til 1158 er derfor bibeholdt her, selvom en datering til en smule senere (dog ikke senere end 1160) godt ville kunne forsvares.

Selve brevet formelle opbygning er velbeskrevet i *Diplomatarium Danicum* og der henvises derfor til denne, samt til Oluf Nielsens grundlæggende behandling af det samlede *Codex Esromensis*. Artiklen her skal i højere grad handle om aspekter i forhold til dets brug som historisk kilde, samt hvordan det kan indplaceres i, og dermed belyse, den større kirke- og

² Om denne handling, se Bent Christensen og Chr. Gorm Tortzen, ”Vidisse – nogle bemærkninger til Esrum Klosters brev bog” i Claus Bjørn og Benedicte Fønnesbech-Wulff (red.), *Mark og Menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800*, Ebeltoft 2000, s. 103-112.

³ *Codex Esromensis, Esrom Klosters Brevbog* ved O (luf August) Nielsen, Selskabet for Udgivelser til Dansk Historie, København 1880-81. Se digitaliseret udgave her: <https://slaegtsbibliotek.dk/920155.pdf> For en kortere, lettere tilgængelig beskrivelse af håndskriftet, se Chr. Gorm Tortzen, ”Håndskriftet” i Christensen et. al, *Esrum Klosters Brevbog II*, Museum Tusulanums Forlag, København 2002, s. 7-32.

⁴ *Esrum Klosters Brevbog I*, ved Christensen, et. al. København 2002. Udgivelsen følger rækkefølgen i *Codex Esromensis*, hvor diplommet optræder som nr. 80 (s.121-123). Desuden findes brevet som latinsk-dansk paralleltekst i en tekstsamling til undervisningsbrug, *Den hellige jomfru i Esrum, en antologi om Esrum Kloster*, ved Anne Elverskov og Jens Anker Jørgensen, Frederiksborg Amt, 1996.

magtpolitiske kontekst. Det er derfor brevets *narratio* og beskrivelserne af de donerede ejendomme i pertinensformlen under *dispositio*, som er i fokus i det følgende – brevet indeholder dog alle de dele, der hører sig til et storladent dokument af denne type – inklusiv en vidneliste af stor vigtighed for etableringen af brevets kontekst.⁵ Modsat mange middelalderlige diplomer (også diplomer vedrørende Esum), hersker der ingen tvivl om dokumentets ægthed, men der har som nævnt været mange forskellige bud på dateringen, enkelte har placeret det endog meget sent, så sent som 1170erne, det vil sige henimod slutningen af udstederen Ærkebiskop Eskils lange, turbulente embedsperiode (1138-1177).

Det tidlige Esum Kloster

Vi har ikke overleveret et egentligt stiftelsesdokument for Esum Kloster og dermed foreligger heller ikke et entydigt grundlæggelsesår. Vores bedste kilder til det tidligste Esum er derfor en gruppe af diplomer, der alle er overleveret som senere afskrift i Esums Klosters senmiddelalderlige brevbog og trykt i *Diplomatarium Danicum*. Centralt i forskningen vedrørende stiftelsen af Esum Kloster står diplommet fra 1158, der stadfæster Ærkebiskop Eskils tidligere gaver til klostetsamfundet. Dette, særligt i kombination med Pave Eugenius III's privilegiebrev af 1151⁶, er derfor det nærmeste vi kommer det allertidligste Esum Kloster og dets materielle, ejendomsmæssige fundament. Begge disse diplomer, bør det bemærkes, er som det er tilfældet med utallige kilder af samme type, bekræftelser af handlinger, der er gået *forud* for diplomets tilblivelse. I 1158-diplomet handler det om en serie af ejendomsoverdragelser, hvoraf de tidligste lader til at være foregået måske et helt årti tidligere.

At Esum oprindeligt var et benediktinerkloster tilhørende den cluniacensiske reformlinje og grundlagt af Ærkebiskop Eskil allerede i 1140erne, er foreslået af flere blandt de fremmeste forskere indenfor feltet, deriblandt Brian P. McGuire, James France og Tore Nyberg. Selvom dette fremstår som faktum, hvis man f.eks. laver opslag på Esum klostets historie i lex.dk eller lignende, så er der tale om en hypotese, der ikke endeligt kan be- eller afkræftes. Dertil er kildematerialet desværre for sparsomt. At oprindelige benediktinerklostre

⁵ For forklaring af begreber og fagtekniske termer i diplommaterialet, se https://tekstnet.dk/resources/bruun-hansen_2024-02-01_ordforklaringer/

⁶ 29.12.1151, Pave Eugenius III tager Esum Kloster under sin beskyttelse og bekræfter Eskils donationer. Brevet er stilet til Abbed Vilhelm af Esum og sandsynligvis blevet til på dennes foranledning. https://tekstnet.dk/books/dipdan/1151/dd_11511229001/. De to diplomer bør tillige ses i sammenhæng med Kong Svend III (Grathes) stadfæstelsesbrev af Eskils donation af landsbyen Esum samt Villingerød. https://tekstnet.dk/books/dipdan/1151/dd_11511231101/

overførtes/reformeredes til ”nye” strengere ordener, deriblandt den i samtiden hastigt voksende cistercienserorden, er dog almindeligt forekommende både i Danmark⁷ og rundt om i Europa – også selvom cistercienserne i egen selvforståelse yndede at fremstille sig som pionerer, der søgte vildnis og ud af dette skabte deres ideelle, selvforsynende samfund helt fra bunden.⁸ Så klostrets tidligste historie forbliver temmelig dunkel. Ligeledes er det uvist, hvornår Esum eventuelt skulle være gået fra at være et benediktinsk klostresamfund til at blive datterkloster under Clairvaux, men dette angives typisk til 1150/1151 eller så sent som 1153.⁹ Afgørende for disse antagelser er dateringen af Eskil rejse (eller rejser) til Frankrig og besøget hos Bernard af Clairvaux, samtidens absolut mest magtfulde kirkepolitiske skikkelse. Sidstnævnte helt centrale rejse, der netop omtales i diplomtet, kan ikke placeres præcist men henlægges traditionelt til c. 1150-51, senest 1152 (Bernard dør i 1153). Brian McGuire har tentativt foreslået, at Eskil allerede før denne rejse kan have mødt eller besøgt Bernard. Vi har desværre ingen sikre kilder til Eskils rejseaktivitet i 1130erne og 1140erne, men jeg finder faktisk McGuires forslag om en forudgående kontakt ganske plausibelt. Bernards rejseaktivitet var særdeles omfattende, nærmest manisk, og Eskil kan sagtens have mødt ham eller andre centrale personer indenfor cistercienserordenen andre steder i Nordeuropa nogen tid før ærkebiskoppens store (og bekostelige!) rejse til Clairvaux omkring 1150. På dét tidspunkt, var Eskil allerede involveret i stiftelsen af cistercienserklostre, nemlig Herrevad ved Rønne ådal i Skåne (1144), Danmarks første, tilhørende Citeaux-linjen,¹⁰ og på svensk side, Nydala i Småland (1143) og Alvastra i Östergötland (1143). Alle disse tre cistercienserklostre lader til at have været stiftet fra grunden, bemandet med munke direkte fra Citeaux og Clairvaux, og vi kender sådan nogenlunde stiftelsestidspunktet. Således forholder det sig ikke med Esum, hvilket kan underbygge førnævnte tese om, at Esum oprindeligt var tænkt af Eskil som et benediktinerkloster og måske også har fungeret som sådan i en kortere periode. De nye

⁷ Sorø var oprindeligt benediktinerkloster (stiftet 1142) og ligeledes var Vor Frue nonnekloster i Roskilde. Begge overgik til cistercienserordenen, Sorø i 1161 og Vor Frue i 1177.

⁸ Der findes en meget omfattende nyere forskningslitteratur om cistercienserne (og om Bernard af Clairvaux, i øvrigt). Et godt udgangspunkt, hvis man vil orientere sig i den sidste nye forskning er *The Cambridge Companion to the Cistercian Order*, red. Mette Birkedal Bruun, Cambridge University Press 2012; samt Emilia Jamrozak, *The Cistercian Order in Medieval Europe 1090-1500*, Routledge 2013/2015 (open access via Taylor & Francis <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315662039/cistercian-order-medieval-europe-emilia-jamrozak>)

⁹ Igen er det her helt afgørende, om man antager at Eugenius III's privilegiebrev er stilet til det ny cistercienserkloster eller det forhenværende benediktinske. Der er ikke noget i brevet indhold eller ordlyd, der endeligt kan begrunde det ene eller det andet. Både cistercienser og cluniacenserklostre søgte – og opnåede – på dette tidspunkt tiendefrihed og lignende privilegier.

¹⁰ Herrevad dannedes ud fra en stab af munke fra Citeaux, ordenens titulære hovedkloster. Fra Herrevad dannedes klostrene Holme (Fyn), Løgum (Slesvig) og Vitskøl, hvis munke flakkede en del om indtil de endelig fandt et passende sted og slog sig ned i Øm.

tilkomne kan have haft interesse i at nedtone, eller måske ligefrem udslette, erindringen om et tidligere kloster af anden, i samtiden konkurrerende observans. Eskils tidligst dokumenterede klosterstiftelse var i øvrigt netop et benediktinerkloster i Næstved, grundlagt i 1135 imens denne var biskop af Roskilde (1131-1137) og forløber til det senere Skovkloster og kostskolen Herlufsholm. Omkring 1145 grundlagde Eskil tillige et benediktinernonnekloster i Lund – det første af sin art i Danmark. Samtidigt med Esum begunstigede Eskil også Præmonstratenserordenen med nystiftelser i Lund og i Tommerup (i dag: Tommarp). Augustinerkanniksamfundet på Eskilsø er muligvis også et af Eskils påfund, formentlig fra hans tid som Roskildebiskop, ligesom han også menes at have haft en finger med i spillet i stiftelsen af Johannitterklosteret Antvorskov. Så når det kom til religiøse ordener havde Eskil en bred smag, helt bevidst søgte han at etablere en mangfoldighed af forskellige ordenshuse, men Esum fik dog en helt særlig betydning. Både for Eskil selv og for det højmiddelalderlige Danmarks kirkelige landskab – og ikke mindst: i historieskrivningen. Esum Kloster voksede hastigt til et af Danmarks rigeste og vigtigste og der forefindes megen forskning vedrørende klostrets materielle kulturarv, samt adskillige detaljerede studier af dets ejendomsforhold.¹¹ Der er tillige en stor lokalhistorisk litteratur om emnet. Betydningen af klostret rækker dog langt videre end Nordsjælland og Danmark. Fra begyndelsen var Esum et fikspunkt i et større, hastigt ekspanderende internationalt netværk af institutioner og enkeltindivider og i øvrigt bemanded med primært udenlandske munke i dets første fase. Enkelte af disse immigrantmunke kan vi i øvrigt følge i udenlandsk kildemateriale. Som en ret unik ting har vi sågar et brev fra selveste Hildegard af Bingen til munken Frederik i Esum.¹² Fra Esum stiftedes alene i 1100-tallet datterklostrene i Vitskøl (1158), Sorø (1162), Dargun (1172, flyttet til Eldena i 1199), Kołbacz (1173), Oliva (1186) og Guldholt/Ryd (1192).¹³ Esum kloster skulle dog blive dét dominerende kloster i 1100-tallets Danmark og en af rigets mest velhavende jordbesiddere middelalderen igennem. Stormænd/kvinder og regenter donerede flittigt ejendom til klosteret – i dets efterår havde det Margrethe I som særlig velynder. Af det omfattende klosteranlæg (kirken alene er vurderet til at have været 100 meter lang), er kun en enkelt senmiddelalderlig bygning tilbage. Klosteret nedlagdes i 1559 og nedrivningen blev hurtigt påbegyndt. Bygningsdelene blev blandt andet genanvendt til opførelsen af Kronborg og

¹¹ Se f.eks Finn Erik Kramer, ”Esum Klosters grangier - en ny tolkning” i Jens Anker Jørgensen og Bente Thomsen (red.), *Esum Klosters storhed og fald*, Frederiksborg Amt, 2015 og Karl Erik Frandsen, ”Esum Klosters ejendomshistorie”, i Christensen et al, *Esum Klosters Brevbog II*, 2002, s. 57-111.

¹² Et uddrag heraf er trykt i *Diplomatarium Danicum*, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1151/dd_11519999001/

¹³ For en lettilgængelig oversigt over disse klostresamfund og deres relation til Esum, se Bente Thomsen og Kaj Madsen (udg.), *Esum Klosters døtre*, Frederiksborg Amt 2015.

andre kongelige slotte i Nordsjælland.¹⁴

Diplomets indhold

I brevets berettende del (*narratio*) møder vi en særdeles selvbevidst prælat, der fremhæver sit store, personlige virke for Kirken og i særdeleshed sin indsats som klostergrundlægger. Det bør bemærkes, at Eskil netop understreger, at der er tale om flere forskellige religiøse ordener spredt rundt på forskellige lokaliteter i landet – Eskil er ikke kun cisterciensernes mand, faktisk er de, hvis man skal tolke på brevet ordlyd, blot seneste skud på stammen.¹⁵ Som Eskil beretter, er han i egen person og med store private omkostninger draget til Clairvaux, har besøgt Bernhard dér, og derfra hjembragt brødre til at bemane klosteret, hvem han har skænket Esum, der, som Eskil understreger, tidligere er kommet ham i besiddelse gennem mageskifte med kong Erik (Erik Lam 1137-46). Der er altså tale om en tidligere transaktion, der i øvrigt også bekræftedes af Kong Svend III i 1151 (Svend “Grathe” 1146-1157).¹⁶ Stedet beskrives som umådeligt rigt og frugtbart – langt fra et uopdyrket, ufremkommeligt vildnis, som ellers var en yndet topos i samtidens reformistiske diskurs.¹⁷ Tillige med Esum har ærkebiskoppen skænket landsbyerne Villingerød og Averholm samt en *mansio* i Såne. Villingerød nævntes også i det førnævnte brev fra Kong Svend, hvor det fremgik, at Villingerød var kommet Eskil i hænde gennem mageskifte med arvingerne fra Herman, titulær biskop af Slesvig og en af Eskils meget nære samarbejdspartnere.¹⁸ Kong Valdemar har ligeledes, indskydes det, givet en *mansio* i Såne – eller rettere, munkene har købt den af ham (sådan forstår jeg den efterfølgende

¹⁴ For aktuel status på arkæologien omkring Esum Kloster, samt litteraturliste omkring nyeste udgravninger og fund, se Kjartan Langsted, *Esum Kloster og Esum Å. Statusrapport over arkæologiske undersøgelser og fund fra Esum*, Nationalpark Kongernes Nordsjælland, 2024. Findes online : https://nationalparkkongernesnordsjaelland.dk/media/apbopr3/esumklosterogesrumaa_webtilgaengelig.pdf Se også Danmarks Kirker om Esum:

http://danmarkskirker.natmus.dk/uploads/tx_tchurchsearch/Frederiksborg_1041-1062.pdf

¹⁵ Når dette skal understreges her, skyldes det at man godt kan få det indtryk, at Eskil først og fremmest begunstigede cistercienserne, hvilket ingenlunde er tilfældet. Det skyldes nok, at det cisterciensiske kildemateriale er langt mere mangfoldigt, samt at meget af den nyere forskning hvori Eskil spiller en rolle, omhandler netop cistercienserordenens udbredelse i Norden.

¹⁶ Se https://tekstnet.dk/books/dipdan/1151/dd_11511231101/

¹⁷ Cistercienserklostre var, trods vildmarksdiskursen, typisk anlagt ved centrale handels- og trafikårer - hvilket også gjaldt for Esum. Ligeledes var der oftest tale om allerede opdyrket land, hvor de lokale landboere i mange tilfælde kom til at indgå i cisterciensernes storlandbrug, de såkaldte grangier.

¹⁸ Den komplekse sag vedrørende Hermans urealiserbare episkopat og han forhold til Eskil er for omfattende til at berøre her, men kort fortalt drejede det sig om, at Eskil havde forsøgt at få indsat sin gode ven i Slesvig bispestol, men at der var en lokal kandidat, Occo, som det ikke sådan lige var at slippe af med. Det blev til en længerevarende konflikt med storpolitiske implikationer. Som plaster på såret skænkede Erik Lam land til Herman (der forblev i Lund og har virket ved domkirken, hvori han ligger begravet) – og det er denne ejendom, der tilfaldt Esum.

passus om de to mark guld).¹⁹ De førnævnte ejendomme er første del af ”pakken”, givet omkring 1150 eller måske før. Derefter, grundet klostrets vækst og stigende behov, har Eskil føjet yderligere til: Asserbo, som ærkebiskoppen selv har købt for egne penge, som han udtrykkeligt understreger, dels mageskiftet sig til – alt sammen absolut legitimt. Grev Nikolaus/Niels, Eskils nære slægtning²⁰, har skænket al sin ejendom i Tjæreby og ”Doredorp”.²¹ En Tjærebybonde ved navn Bo har tillige solgt munkene sin ejendom dér, for 10 mark sølv. Disse landsbyer har munkene derefter mageskiftet med Absalon og i stedet modtaget Davidstorp, Langholm og Eskilsholm, ”fordi disse grænsede op til deres område” – altså nordsjællandske lokaliteter tæt på Esrum. Absalon var antagelig allerede før sin tiltrædelse som Roskildebiskop en betragtelig ejendomsbesidder og arbejdede på at konsolidere sig netop omkring Midtsjælland og Roskildeegnen. Både munkene og Absalon havde derfor fordel af handelen, da begge parter kunne bytte mere fjerntliggende jorder mod noget mere sammenhængende. Munkene er altså i fuld gang med, med Eskils hjælp, at samle deres ejendomme omkring sig i Nordsjælland gennem opkøb, mageskifte og, som det ses af det senere så righoldige brevmateriale, stadigt stigende strømme af donationer. Umiddelbart ser alt fuldt legalt og gennemskueligt ud. Det burde være ligetil at følge denne støt ekspansive udvikling igennem diplommateriale og de lokaliteter der nævnes, men nej. F.eks er der noget lidt uldent vedrørende forholdene omkring ejerskabet af Davidstorp og Tange, for begge ejendomme ejede munkene sådan set allerede i 1151, som gave skænket af Eskil, hvis man skal tro det førnævnte pavelige privilegiebrev (hvilket det i sig selv er et godt spørgsmål, om man skal).²² Ejerskabet af landsbyen Tange er ifølge 1158-diplomet opnået igennem mageskifte

¹⁹ Denne ejendom blev senere (c. 1174) genstand for disput, da en Peter Skalle, søn af den tidligere ejer Niels, anfægtede overdragelsen til munkene hvilket udløste stadfæstelsesdiplomer fra både Absalon og Valdemar, se https://tekstnet.dk/books/dipdan/1174/dd_11740225002/ og https://tekstnet.dk/books/dipdan/1174/dd_11740225001/

²⁰ Den ganske unge Grev Niels døde omkring 1158 og var indtrådt i Esrum kloster kort forinden. Eskil havde et lidt kompliceret forhold til denne slægtning og sjælegaven til klosteret kan vel have været medvirkende til at mildne ærkebiskoppen. Han nævnes i *Liber daticus (vetustior)* fol. 45r i notitsen for 30. april, hvor der er foretaget en noget mystisk rasur. Se Weibull, *Necrologium Lundense*, s. 69 note 3.

²¹ I 2002 oversættelsen oversættes dette stednavn til Torup, altså en landsby i Nordsjælland, men som navneforskeren Bent Jørgensen påpeger, i en overordentlig kritisk anmeldelse af nyoversættelsen af Esrum Brevbog, er der snarere tale om Darup, Sømme herred, Syd for Roskilde. Bent Jørgensen, ”Diskussion: Sprog, tekst, udgave, navn” i *Historisk Tidsskrift* (2002), s. 195-215; s. 209. [<https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/56051/76257>]. Darup er naboby til Tjæreby og mageskiftet af disse ejendomme med nogle, der grænser op til Esrum Klosters kerneland, giver som Jørgensen påpeger, bedre mening.

²² Det skal understreges her, at der har været rejst tvivl om ægtheden af dette pavebrev. I fald det faktisk er en ”forfalskning”, som simpelthen antedaterer retten til de ejendomme, der ellers først nævnes senere, så er det ingenlunde nogen sjældenhed i europæisk diplommateriale på dette tidspunkt. I forhold til dét, at forfalske retsdokumenter, herunder breve fra selveste den pavelige kurie, har tidligere forskning opfattet det som et tegn på en manglende skelnen mellem fortid og samtid – en art naiv anakronisme. Dette synspunkt har forskningen i dag forladt og i stedet betones forfalskninger som en praksis hvori man aktivt former fortiden for at bringe den i

med Biskop Asser af Roskilde, Absalons forgænger, og Davidstorp skulle munkene have handlet sig til med netop Absalon. Der kan være flere forklaringer på en sådan inkongruens: ejendommene har skiftet ejer flere gange, ejerforholdene har været uklare eller omstridte, eller der er tale om forvanskninger, direkte forfalskninger eller senere tilføjelser til et eller flere af diplomerne. Man kan frygte, at senere afskrivere måske har forsøgt at "opdatere" de enkelte breve, og dermed har antedateret informationer om ejendomsforhold. Det er også muligt, at der simpelthen er flere forskellige typer af ejerskab på spil.²³ Diplomet nævner derefter, at Kongerne Knud og Valdemar tidligere, formentlig omkring 1157 dengang de begge var konger samtidigt, har givet en række i øvrigt unavngivne ejendomme (at disse ikke er udspecificeret er værd at bemærke). Endeligt håber Eskil, at al denne gavmildhed må mane til efterfølgelse og ærkebiskoppen truer formularisk med Kirkens primære (og kanonisk-retligt set eneste) sanktionsmulighed, ekskommunikation, i fald nogen skulle krænke munkenes ret og adkomst til disse lokaliteter. I yderste konsekvens kunne en ærkebiskop, som også var pavelig legat, lægge landet under interdikt.

Diplomets formål og kontekst

Der er i brevet ingen tvivl om, hvilke ejendomme udstederen anser som de vigtigste: dem, der er doteret af Eskil, disse udgør kernen i det støt voksende klosterkompleks. Det er disse ejendomme brevet primært vedrører, og det bør derfor understreges, at 1158-diplomet derfor på ingen måde kan læses som en fuldstændig beskrivelse af Esrum Klosters besiddelser anno ca. 1158/60, derfor udspecificeres f.eks. de omtalte kongelige donationer heller ikke. De af Eskils gaver, der oplistes i diplomet, er derfor heller ikke det fulde billede af, hvad ærkebiskoppen lod tilfalde klosteret igennem sin embedsperiode og vi har i det hele taget ikke et klart billede af, hvad der samlet set udgjorde det tidligste Esrums ejendom. Selv hvor stednavnene kan identificeres med nutidige steder, er det ingenlunde sikkert, at selve lokaliteten er den samme. Landsbyen Esrum, som Eskil forærede klosteret, og som munkene enten fik flyttet, nedlagt eller, mere sandsynligt, inkorporeret, lå ikke hvor selve klosterets hovedkompleks byggedes og derfor heller ikke hvor nutidens Esrum by, der i dag (desværre)

sammenhæng med samtidens forhold. Se f.eks. Robert Berkhofer III, *Forgeries and Historical Writing in England, France, and Flanders, 900–1200*, The Boydell Press, Woodbridge 2022 samt Levi Roach, *Forgery and Memory at the End of the First Millennium*, Princeton University Press, Princeton/Oxford 2021.

²³ Om kompleksiteten af samtidige opfattelser af ejerskab og ikke mindst privatejendom, se Helle Vogt, "From tribute to taxpaying: the changes in the understanding of private property in Denmark circa 1000–1250" i *Danish Journal of Archaeology* 6, 2 (2017), s. 85-92, samt afsnittet om ejerforhold i Mia Münster-Swendsen, "Eskils Esrum II: Balladen om Villingerød" på Tekstnet, *Diplomatarium Danicum, Ressourcer*: https://tekstnet.dk/resources/munster-swendsen-m_eskils-esrum_2/article.pdf

for store deles vedkommende ligger ovenpå klosterets fundament, befinder sig. Landsbyer omkalfatredes eller flyttedes simpelthen, når ejendommene overgik til munkene, der i flere tilfælde oprettede store ladegårdskomplekser, de såkaldte grangier, på stedet. De topografiske forhold er derfor langt mere komplekse, end det umiddelbart kan fremstå af diplommateriale og hertil kommer, at stednavnegivelserne, som nævnt, langt fra er entydige, endsige sikkert identificerbare.²⁴ Så selvom Esrum Klosters historie efter danske forhold er overordentligt veldokumenteret i et righoldigt kildemateriale, samt velbeskrevet i forskningen, så består der stadig mange åbne spørgsmål omkring det tidligste Esrum – ikke mindst vedrørende forholdet imellem klostret og stifteren Ærkebiskop Eskil (c. 1100-1181/2).²⁵ Og i forhold til belysning af dette, står 1158-diplomet helt centralt. Helt overordnet har brevet to primære, eksplicite formål, som jeg læser det: at sikre netop Eskils personlige gavers ukrænkelighed og at understrege legaliteten af de transaktioner, der ligger bag, samt for eftertiden at fremhæve hvem Esrummunkene primært skylder deres eksistensgrundlag. Det er samtidigens ejendomsretlige jura koblet med erindringspolitisk *memoria*, der er i spil. Så vidt det rent umiddelbare indhold. Men skal vi forstå brevet dybereliggende formål – hvorfor udstedes det netop på dét tidspunkt? – er det helt nødvendigt at være særdeles godt inde i den omkringliggende kontekst og kronologien i en række begivenheder, der ligger umiddelbart forud for udstedelsen. Da tegner sig nemlig konturerne af noget helt andet, mere vidtrækkende: en ulmende, snarligt udbrydende konflikt imellem de øverste magter i Danmark. Kongen og Ærkebiskoppen. Det er i lyset af dette eskalerende sammenstød, der kulminerer i et totalt brud omkring 1161/62, at diplommet efter min opfattelse bør læses.

Eskil hører til en af dansk middelalderhistories helt store og i samtiden såvel som i forskningen stærkt kontroversielle skikkelser. At klostret netop gennem Eskil havde direkte forbindelsen til Cistercienserordenens absolutte “superstjerne”, den indflydelsesrige og vidtberømte (og -berygtede!) Bernard af Clairvaux, forlenede det med en uvurderlig prestige i sam- og eftertid.²⁶ Men det var også Esrums nære forbindelse til Eskil, der kunne bringe dets munke og dets ejendom i direkte skudlinje, når Eskil kom i konflikt med samtidens magthavere, ikke mindst

²⁴ Er man interesseret i klostrets topografi/ejendomsforhold middelalderen igennem henvises til de i note 11 nævnte studier, som forsøger at indkredse klostrets hastigt voksende ejendomsportefølje.

²⁵ Der er som nævnt en særdeles righoldig forsknings- og formidlingslitteratur om Esrum Kloster og om cistercienserne i Danmark/Norden i 1100-tallet, både ældre og nyere. En del vil være at finde i litteraturlisten nedenfor.

²⁶ Bernard af Clairvaux (1090-1153) er en af europæisk middelalders mest omdiskuterede personer. Der er en omfangsrig litteratur om ham, deriblandt adskillige biografier. For et overblik, se Brian P. McGuire (udg.), *A Companion to Bernard of Clairvaux*, Brill, Leiden 2011.

kongemagten, hvilket Eskil om nogen havde for vane at gøre. Eskil havde siden sin tiltrædelse som biskop af Roskilde i 1134 haft konflikter med samtlige danske konger. Situationen i 1158-1160 var ikke mindre tilspidset og en serie af begivenheder skulle lede op til det helt store sammenstød imellem kongen og ærkebiskop, kulminerende i en væbnet konflikt, som kom til at koste Eskil dyrt. Med Valdemars belejringskrig og overtagelse af Eskils hovedborg på Sjælland, Søborg, mistede ærkebiskoppen fodfæstet i netop dét landskab, der efterhånden var blevet det politisk centrale for riget. Og Esumunkene spillede her en lidt uheldig rolle, da deres abbed indirekte var medvirkende til, at kongen havde held med belejringen – beretningen om dette drama findes hos Saxo.²⁷ Eskil måtte flygte ud af landet og indledte et syv år langt eksil i udlandet. Først i 1169 kom han tilbage og i den mellemliggende periode har modtagerne af hans donationer, heriblandt Esumunkene, befundet sig i en højst usikker situation. Man måtte sikre sig gennem at tækkes de nye magthavere. Det voldsomme udfald af sammenstødet imellem Valdemar og Eskil kunne ingen, heller ikke ærkebiskoppen, dog have forudset i 1158. Alligevel kan man læse diplommet som et udtryk for en stigende bekymring – i dette tilfælde hos udstederen selv, altså Eskil, som hermed forsøgte at værne sine gaver. Dokumentet er nemlig ikke blevet til på munkenes foranledning, som det ellers oftest er tilfældet med sådanne stadfæstelsesbreve. Og hermed er vi nået til spørgsmålene: hvor – og hvem?

Dokumentets persongalleri

Det er let at overse det egentlig mest bemærkelsesværdige i diplommet, nemlig fraværet af repræsentanter for den gruppe det umiddelbart mest af alt synes at vedrøre: Esumunkene. Brevet er ikke stilet til dem, men til almenheden (”alle den hellige moder Kirkens sønner, nutidige og fremtidige”). Normalt ville medlemmer af et klosterfællesskab, der med et dokument som dette forsøgte at opnå beskyttelse ved at søge en højere autoritets værn (i yderste instans pavens – 1151-diplomet er et sådant beskyttelsesbrev) optræde i dette. Det er ikke tilfældet her. Hvorfor indeholder diplommet ingen angivelse af personer tilknyttet Esum? Havde diplommet været udformet på baggrund af en efterspørgsel fra Esum selv, må man antage at det havde været stilet til abbeden, som det er tilfældet i de andre lignende Esum-dokumenter fra tiden. Her bliver rækken af underskrivere central for fortolkningen. Listen med de personer, der med deres navnetræk bekræfter validiteten af dokumentet og dets indhold, er af central betydning for dateringen af dokumenter, der ofte, som dette, er overleveret udaterede. Men

²⁷ Se Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, bog 14, kap. 26, 9-13. (For nyeste danske oversættelse, se Peter Zeeberg (overs.), *Saxos Danmarkshistorie*, 2. udg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gad, København 2015. Man bør, som altid, holde sig for øje, at Saxos beskrivelser af Eskil ofte er stærkt tendentiøse.

som historisk kilde rummer disse lister af navne mange, yderligere muligheder, der rækker hinsides det enkelte dokument og dets formål. Prosopografi er et centralt redskab i opstillingen af f.eks. indbyrdes relationer imellem personer og miljøer – altså netværksstudier – og her udgør diplomer og deres underskriverlister en helt central kildetype. At vidnelisterne udgør uproblematisk fakta, er dog langt fra tilfældet. Ofte kan der være alvorlige metodiske problemer med dem – og det er også tilfældet i dette diplom. En række kildekritiske spørgsmål, der typisk kan stilles er: Hvem er underskriverne, kan de identificeres andetsteds? Var de overhovedet til stede ved samme tidspunkt/begivenhed? Er der ændret på navnesammensætningen i senere afskrifter og giver listen et fyldestgørende billede af de implicerede i selve handlingen?

De personer, der bevidner Eskils brev i 1158, udgør toppen af det kirkelige hierarki i Skåne på dette tidspunkt, og helt centralt står Lundekannikerne.²⁸ Der optræder ingen lægfolk. Øverst finder vi Biskop Simon (ham vender vi tilbage til) og derefter følger en klynge af Lund domkapitels dignitarer: ærke diakonen Nikolaus (Niels)²⁹; diakonen Johannes (Jens)³⁰; Othmar, *thesaurarius*³¹ (skatmester – kapitlets økonomichef); subdiakonen Alard³²; samt diakonen Peter³³. Herefter følger abbederne Markus af Allehelgens Kloster³⁴ i Lund og Robert af

²⁸ Personerne i vidnelisten optræder alle i andet kildemateriale og er at finde i den lundensiske memoriallitteratur (*Memoriale fratrum, Liber daticus Lundensis vetustior, Necrologium Lundense*). Dette materiale er udgivet ad flere omgange, men har en kompleks udgivelseshistorie. Standarditionerne er stadig Christian Weeke (red.), *Libri memoriales capituli Lundensis: Lunde domkapitels gavebøger og nekrologium*, København 1884-89 og Lauritz Weibull (red.), *Necrologium Lundense: Lunds Domkyrkas Nekrologium*, Monumenta Scaniae Historica, Monumenta Scaniae historica, Lund 1923). Deres navne er i øvrigt alle almindelige, europæiske, enkelte med decideret tysk eller fransk præg. Så af det kan vi ikke i sig selv udlede noget om deres herkomst. Fordanskningen i oversættelsen bør ikke derfor forlede læseren til at tro, at mændene bag navnene dermed var af dansk herkomst. Alard, Othmar, Walter og Robert er højst sandsynligt udlændinge. Dette blot for at understrege, at selvom vi befinder os indenfor en umiddelbart relativt snæver lokal ramme, så er bemanningen af Eskils domkapitel særdeles international. Det samme gælder i øvrigt Esrum Kloster.

²⁹ Se Weibull, NL (2. marts, fol. 132) s. 59, “Nicolaus archidiaconus huius loci canonicus”. En ærke diakon er et af de højeste embeder ved et domkapitel.

³⁰ Weibull har identificeret ham med den Johannes, der optræder 23. oktober (fol. 164v), Weibull, NL s. 101, note 1. Det er den Johannes, der som arving efter Biskop Herman af Slesvig, solgte Villingerød til Eskil, som derefter skænkede landsbyen til Esrum Kloster. Herom opstod senere tvist, da Johannes barnebarn, kanniken Florentius, betvivlede handelen. Der er adskillige diplomer om denne sag i *Codex Esromensis* og dermed *Diplomatarium Danicum*. Se https://tekstnet.dk/books/dipdan/dipdan_alt/1167/dd_11670828001/, samt https://tekstnet.dk/resources/munster-swendsen-m_eskils-esrum_2/article.pdf

³¹ Optræder i *Necrologium Lundense* (NL), som *sacerdos et decanus* (5. februar, fol. 129), Weibull, NL s. 55. Se også Weibulls note 2. Othmar har været en væsentlig person ved domkapitlet. Han dukker op adskillige steder i diverse kilder og bevidner øvrige breve til Esrum. Han har en lang embedsperiode og er død tidligst engang i midten af 1170'erne.

³² Se Weibull, NL, (2. februar, fol. 128), s. 55 samt s. 125 som nr. 6 i subdiakonlisten. Alard døde tidligst 1167

³³ Se Weibull, NL, diakonlisten, no. 6, s. 122.

³⁴ Klosteret var benediktinsk – cluniacensisk. Stiftet i sidste halvdel af 1000-tallet som et af Danmarks ældste, af tyske munke fra Köln. Klostret nævnes dog først i samtidigt kildemateriale i 1136 og dets oprindelse fortaber sig i tågerne. Det stod i særdeles nært forhold til ærkebiskoppen og domkapitlet. For en oversigt og gennemgang af historiografien, se Merete G. Andersen, ”Allehelgenkloster i Lund indtil ca. 1200”, i *Scandia* 68:1 (2002), s. 31-

Herrevad Kloster.³⁵ Til sidst optræder en Walter, ”provst i Skåne”, sandsynligvis tilknyttet Lund domkapitel og muligvis diplomets skriver (det sidste er min antagelse).³⁶ Der er altså tale om en ret intim forsamling af lokale kirkefolk, der står i nær relation til hinanden og alle har tilknytning til ærkebiskoppen og domkapitlet. Dén, der umiddelbart stikker ud i denne forsamling, er den førstnævnte: Biskop Simon.

Det er almindeligt antaget, at der må være tale om Biskop Simon af Odense, forhenværende kannik og domprovst i Lund, der optræder i biskoplisten i *Necrologium Lundense* som no. 8 lige efter forgængeren Rikulf (Ricolfus).³⁷ Hvad der har undret generationer af forskere, der har beskæftiget sig med diplomater, er, at Simon her, i 1158, allerede optræder som biskop, da Simon først blev indsat i Odense i 1163. Som sagt har Simons optræden i listen været et af hovedargumenterne for de senere dateringer af diplomater. Jeg vil foreslå den forklaring, at vi har med (endnu) en eksilbiskop at gøre, altså en, der ikke kunne indtage sit embede af politiske årsager. En titulær biskop er faktisk en ting. Den tidligere biskop af Odense før Simon var Rikulf, der sidst nævnes i 1157. Det er derfor ikke blot muligt men ganske sandsynligt, at Simon faktisk var udnævnt i 1158 og at han netop var Eskils foretrukne kandidat. Eskil havde i to årtier arbejdet ihærdigt på at konsolidere sin kirke, ved at sikre sig loyale folk i landets øverste kirkelige embeder. Simon var domprovst i Lund og som sådan, formentlig en af ærkebiskoppens nærmeste, mest betroede mænd. Men kongen foretrak en anden kandidat til Odense bispestol. Eskil har højst sandsynligt opfattet det sådan, at ærkebiskoppen – ikke kongen – havde det endelige ord at skulle have sagt i forbindelse med bispevalg. Det skal bemærkes her, at ifølge samtidens kanoniske ret, er en bispeudnævnelse en flerleddet proces. Først skal der udvælges en eller flere kandidater. Under normale omstændigheder findes kandidaterne typisk indenfor bispedømmets egen stab (domkapitlet) og ellers går vejen til et bispeembede ikke sjældent via kongehoffet – i særdeleshed er embedet som kongelig kapellan et springbræt for aspirerende prælater. At der er flere kandidater til et bispesæde er ingenlunde unormalt. Derfor er der ikke tale om blot en formssag, en akklamation, men en regulær

38. Abbed Markus var en af Eskil meget nære venner og det er sandsynligvis ærkebiskoppen der foranledigede, at han senere blev optaget i det rige og overordentligt velrenommerede St Remigiuskloster i Reims. Her, igen, ses det stærke internationale islæt af disse kirkelige miljøer.

³⁵ Klosteret er det første danske cistercienserkloster, stiftet i 1144 af Eskil og beliggende i Skåne. Datterhus af Citeaux, hvorfra klostrets første abbed også er hentet. Robert har været en af Eskils mest loyale mænd og nære samarbejdspartnere.

³⁶ Diplomaters underskrivere anføres almindeligvis i rangorden. At abbederne kommer så relativt langt nede i listen – efter lundekannikerne – kan måske synes mærkværdigt. Men kannikerne var netop højt rangerende dignitarer og abbederne, da de var munke, ”performer” så at sige deres monastiske ydmyghed (*humilitas*) på denne måde.

³⁷ Weibull, NL, s. 114, note 8. Simon var endnu biskop i Odense i 1183. Se også Weeke, s. 120.

valghandling. Det er i princippet domkapitlet, der har valgmyndigheden, om end andre interessenter også kan og forventes at give deres besyv med.³⁸ Ved stemmelighed er det den ”den vægtigere og fornuftigere part”, *maior et sanior pars*, der vejer tungest. Hvem, der udgør denne majoritet, er der ikke altid enighed om, men ved domkapitlerne har man klart opfattet det sådan, at kannikkollektivets stemme vejede tungest overfor eksterne parter, ved intern uenighed var det *sanior pars*-princippet, der gjaldt: altså de mest erfarne og højest rangerendes stemme var den afgørende. Almindeligvis opfattede man det sådan, at der dog skulle opnås bred konsensus omkring den ny kandidat og at sekulære magthavere – lægfolk – derfor også skulle høres. Lægfolk kunne dog ikke omstøde et valg ifølge den herskende opfattelse af kirkelig autonomi i reformkredse. Således, når ”dem det vedrørte”, *clerus* og *populus*, var hørt og havde givet deres besyv med, kunne ærkebiskoppen konsekre den ny biskop – altså udføre selve den kirkelige handling, hvormed kandidaten blev lovformeligt viet til sit stift ved investituren med ring og stav (det med vielse skal i øvrigt tages ganske bogstaveligt). Måske var Simon udpeget og måske også valgt, men ikke endeligt konsekreret? Han befandt sig i hvert fald i Lund, hvor han havde bestredet et embede i domkapitlet. Situationen har påfaldende lighed med føromtalt Biskop Herman af Slesvigs, to årtier tidligere. Simons indsættelse i Odense bispestol kan dernæst yderligere være blevet forhindret af Eskils flugt, da konflikten med Valdemar eksploderede. Valdemar ville vise, hvem der bestemte og forhindrede Eskils foretrukne kandidat til Odense i at optage embedet. Kongen havde, som ofte før, andre planer og en anden, lokal kandidat i Odense, nemlig Livo, provsten af St. Albani. Som formelt bliver konsekreret udefra i forbindelse med mødet i St. Jean de Losne (september 1162), hvor Valdemar erklærer sin støtte til Pave Alexander III's konkurrent Viktor IV. Hvilket i retrospekt gør Livo til skismatiker. Da var Ærkebiskop Eskil dog allerede i landflygtighed. Simon optræder derfor først som biskop af Odense, *efter* at kongen havde skiftet side i skismaet. Og det var sent – først efter Viktor IV's død i 1164.³⁹ Eskil er i slutningen af 1150'erne af flere årsager på direkte kollisionskurs med den ny konge – og besættelsen af Odense bispestol bliver dermed endnu et element i denne mangefacetterede konflikt.

Eskil og kannikkollegiet

Det overordnede billede, der fremgår af vidnelisten, er at dokumentet er blevet til i en ganske

³⁸ Om domkapitlernes stadig mere centrale rolle i bispevalgene, se Anna Minara Ciardi, “‘Per clerum et populum’? Legal Terminology and Episcopal Appointments in Denmark 1059–1225”, *Traditio*, 71 (2016), s. 143–78.

³⁹ Det er selvfølgelig også muligt, at Simons titel og placering er tilføjet i den senere kopi af dokumentet, således at detaljerne er bragt i overensstemmelse med de senere forhold.

snæver ramme, og ikke, som med andre lignende, store stadfæstelses- og privilegiebreve i forbindelse med et større kirkemøde, fejring eller lignende offentlig handling. Stedet for udstedelsen er Lund – netop ikke Esrum. Dermed er der endnu en central relation i spil. Den imellem ærkebiskoppen og domkapitlet – en relation der ikke sjældent gav anledning til konflikt og som derfor også behandles udførligt i kanniksamfundets leveregel *Consuetudines Lundenses*. Forholdet imellem Eskil og kannikerne på dette tidspunkt er vanskeligt at gisne om, men måske har stemmer i kollegiet ytret bekymring omkring Eskils rundhåndede donationer til Esrum? I så fald er det ikke et enestående tilfælde i Eskils embedsperiode – kanniken Florentius rejste f.eks. senere sag om afhændelsen af Villingerød til netop Esrum.⁴⁰ Eskil fremhæver netop, at gaverne til Esrum er private – givet af egen formue – og understreger implicit, at han netop ikke, som biskopper af og til formastede sig til, har videredistribueret deres kirkes ejendom og værdier (i dette tilfælde Lunds Stifts) til tredjepart. Eskil havde efter sin tiltrædelse skænket mange gaver til netop kirken i Lund og dens stab, men kan det tænkes, at det temmelig dyre nordsjællandske Projekt Superkloster Esrum og Eskils – indrømmet meget omkostningsfulde rejse til vennen i Clairvaux – har bekymret lundekannikerne, heriblandt ”økonomichefen” Othmar? Handler det simpelthen om penge? Om hvordan en prælat opfatter den kirkelige skatte- og ejendomsportefølje han ret beset er sat til for at vogte og helst forøge? En biskop er nemlig i højeste grad også professionel fundraiser for sin kirke. Er brevet et forsøg på at bilægge en potentiel disput i Lund – og er det sådan det senere også er blevet opfattet i Esrum? Uanset hvilken mulighed vi vælger at følge, så havde Eskil åbenlys interesse i at sikre, at hans gaver forblev intakte hos de retmæssige indehavere og at han selv fremstår som den store, primære fundator. Brevudstederen er jo netop Eskil selv (han omtaler sig selv teksten igennem i *pluralis majestatis*). Man kan sagtens forestille sig, at nogen i kannikkollegiet har gået og skumlet over, at ærkebiskoppen spenderede lige lovlig meget af, hvad de opfattede som noget, der primært burde tilfalde dem, på hans seneste prestigeprojekt. I så fald var der ydermere grund til, at Eskil en gang for alle, for at undgå en indre konflikt oveni alle de andre der var under opsejling, fik fastlagt overfor netop lundekannikerne, at klosterprojektet i Nordsjælland var betalt af egen lomme. Dette fremhæves netop tydeligt i brevet. En yderligere

⁴⁰ https://tekstnet.dk/books/dipdan/dipdan_alt/1167/dd_11670731109/ samt https://tekstnet.dk/books/dipdan/dipdan_alt/1167/dd_11670828001/ Kim Esmark har behandlet sagen ud fra en retsantropologisk vinkel, se ”Godsgaver, calumniae og retsantropologi. Esrum kloster og dets naboer, ca. 1150-1250”, i Peter Carelli, Lars Hermanson & Hanne Sanders (udg.), *Ett annat 1100-tal. Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*, Makadam, Göteborg 2004, s. 143-180. Den celebre sag affødte flere diplomer og behandles i artikel II i denne serie https://tekstnet.dk/resources/munster-swendsen-m_eskils-esrum_2/article.pdf.

baggrund for dokumentets udfærdigelse kan derfor have været noget så hverdagsagtigt som kannikkollegiets finansielle bekymringer. Det store kirkebyggeri omkring domkirken i Lund har været overordentligt bekosteligt, og udvidelsen af både biskopsresidens og kannikernes boliger (Eskil forøgede præbendernes antal) har ligeledes krævet konstant øget finansiering. Der skulle orden på diverse kasser, hvilket også var i ærkebiskoppens interesse. Det var simpelthen rettidig omhu i netop 1158.

Opsummering

Lad os træde et skridt baglæns. Hvis vi antager, at Eskils stadfæstelsesbrev er udstedt i 1158, og at konteksten (blandt andet) er den ulmende konflikt mellem ærkebiskop og konge, hvad er så umiddelbart gået forud? Den helt overhængende politisk-historiske kontekst er Valdemar Is suveræne magtovertagelse i efteråret 1157, efter konkurrenterne Svend og Knuds død i tronstriden. En af kongens første større handlinger var at få indsat højrehånden Absalon i Roskilde bispestol – det næst-mægtigste kirkeembede efter ærkebiskoppen.⁴¹ Ingen kendte strengt taget disse nye magthaveres intentioner, og Eskil havde netop været udsat for stor personlig fare under en længere, og meget mystisk, tilfangetagelse i udlandet, hvor han havde været på vej hjem fra Rom medbringende palliet til den fremtidige ærkebiskop af Sverige, samt bærende titlen af pavelig legat.⁴² Eskil vendte nu, sent i 1157 eller i foråret 1158, tilbage til et Danmark hvor det politiske landskab var radikalt forandret. Det forekommer indlysende, at den særdeles usikre situation gjorde det magtpåliggende at sikre sig og sine. Privilegiets og gavebrevets gyldighed ophørte i princippet når udstederen af brevet døde eller mistede/fratrådte sit embede. Derfor skulle sådanne breve og de transaktioner de bekræftede, genbekræftes af den ny indehaver af embedet. Uro, indbyrdes stridigheder, krig eller usikre tider kunne dog også foranledige til, at donationer og rettigheder søgtes genbekræftet før tid, altså som

⁴¹ Forskningen er generelt gået lige lovligt let henover, at Absalons "valg" til biskop i 1158. Absalon var ikke nogen populær person i Roskilde. Den forhenværende, nu "pensionerede" biskop, Asser, døde meget belejligt i 18. april 1158 eller 1159. Man mener at have fundet hans jordiske rester ved en udgravning i Roskilde Domkirke. Skelettet bærer en kraftig skade på lårbenet, som sandsynligvis har været dødsårsagen. Jeg er af den opfattelse, at denne udnævnelse, hvor kongen med trusler om magtanvendelse musklede sin egen mand ind i embedet, imod kannikkollegiets ønske, udløste de af Saxo omtalte uroligheder i Roskilde. Saxos helt er jo som bekendt Absalon og dennes rolle som mulig årsag/medårsag til volden nedtones helt bevidst. Se Saxo, *Gesta Danorum*, bog 14, kap 21.1-2. Hele beretningen om "bispevalget" i Roskilde er stærkt tendentiøs. Om Biskop Assers skelet og banesår, se Frederik C. C. Hansen, *De ældste kongegrave og bispegrave i Roskilde domkirke*, V. Prior, København, 1914, s. 24.

⁴² Denne cause celebre er for omfattende, til at komme ind på her. Jeg har andetsteds foreslået en lidt anden udlægning af omstændighederne omkring Eskils fangenskab og Kejser Frederik Barbarossas rolle heri, end den gængse, se Mia Münster-Swendsen, "Archbishop Eskil of Lund and the Empire", i Bihrer, Andreas & Hedwig Röckelin (udg.), *Die "Episkopalisierung der Kirche" im europäischen Vergleich/ The Episcopalization of the Church in European Comparison*, Berlin/Boston, Walter de Gruyter 2022, s. 301-325.

forebyggende foranstaltning, som det tilsyneladende er tilfældet her. Som det fremgår eksplicit af diplommet, var det dog også Eskils ønske at opfordre til, at andre givere fulgte hans eksempel. Esrummunkene var tydeligvis allerede i fuld gang med at sikre sig støtte fra andet hold og at tækkes de nye magtkonstellationer – og samtidig gjorde de sig mere og mere uafhængige af Eskil. Selvom munkene er forunderligt fraværende i selve teksten, er 1158-diplomet en helt central kilde til det tidligste Esrum kloster, og derigennem ses, om end ikke den fulde udstrækning, så dog konturerne af det nordsjællandske spirituelle landskab omkring midten af 1100-tallet, hvor klostervæsenet netop var i hastig ekspansion over hele landet. Den helt store drivkraft i denne formative og turbulente periode var Ærkebiskop Eskil, der med sine stærke og vidtforgreneede kontakter i udlandet i løbet af få årtier fik omkalfatret den danske (og nordiske) kirkelige infrastruktur på gennemgribende vis. Klostrene var stadig et relativt nyt fænomen i Norden, men hurtigt kom de på niveau med det omgivende i Europa og indvævedes i det stadig mere fintmaskede netværk, som udgjordes af kirkelige institutioner, personer og deres velyndere, både lægfolk og gejstlige. Kirken blev dermed facilitator af transnationale sociale og politiske netværk af hidtil uset omfang og bidrog fundamentalt til det, der er blevet kaldt ”europæiseringen af Europa”. Diplomerne er en del af denne proces – og samtidig nært knyttet til aktuelle, lokale forhold. Her ses samspillet imellem mange faktorer og adskillige aktører på mange forskellige niveauer. Det enkelte diplom er et fragment af en højst kompleks politisk og kulturel virkelighed på et tidspunkt, hvor Danmark var under gennemgribende forandring, kulturelt, religiøst, politisk og landskabeligt.

Litteraturoversigt (anvendt litteratur, samt forslag til baggrundslæsning):

Kildeudgaver/oversættelser:

Codex Esromensis, Esrom Klosters Brevbog, udg. O (luf August) Nielsen, Selskabet for Udgivelser til Dansk Historie, København 1880-81.

Consuetudines Lundenses = Consuetudines Lundenses. Statutter for kannikesamfundet i Lund 1123, udg. Erik Buus, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1978.

Esrum Klosters Brevbog I & II, udg. Bent Christensen, Anne Elverskov, Karl-Erik Frandsen, Jens Anker Jørgensen, Bente Thomsen & Chr. Gorm Tortzen, Museum Tusulanums Forlag, København 2002.

Liber daticus vetustior = Mellan evighet och vardag: Lunds Domkyrkas martyrologium Liber daticus vestustior. Studier och faksimilutgåva, udg. Eva Nilsson Nylander, Universitetsbiblioteket Lunds universitet, Lund 2015.

Libri memoriales capituli Lundensis: Lunde domkapitels gavebøger og nekrologium, udg. Christian Weeke, København 1884-89.

Necrologium Lundense: Lunds Domkyrkas Nekrologium, udg. Lauritz Weibull, Monumenta Scaniae Historica, Lund 1923.

Saxos Danmarkshistorie, Peter Zeeberg (overs.), 2. udg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gad, København 2015.

Forskningslitteratur:

Andersen, Merete G., ”Allehelgenklosteret i Lund indtil ca. 1200”, i *Scandia* 68:1 (2002), s. 31-38.

Berkhofer III, Robert, *Forgeries and Historical Writing in England, France, and Flanders, 900–1200*, The Boydell Press, Woodbridge 2022.

Bruun, Mette Birkedal (udg.), *The Cambridge Companion to the Cistercian Order*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

Christensen, Bent & Chr. Gorm Tortzen, ”Vidisse – nogle bemærkninger til Esrums Klosters brevbog” i Claus Bjørn og Benedicte Fønnesbech-Wulff (udg.), *Mark og Menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800*, Ebeltoft 2000, s. 103-112.

Ciardi, Anna Minara, *On the Formation of Cathedral Chapters and Cathedral Culture: Lund, Denmark, and Scandinavia, c. 1060–1225*. Lunds Universitet, Lund 2016.

Ciardi, Anna Minara, ”“Per clerum et populum”? Legal Terminology and Episcopal Appointments in Denmark 1059–1225”, i *Traditio*, 71 (2016), s. 143–78.

Elverskov, Anne & Jens Anker Jørgensen (udg.), *Den hellige jomfru i Esrums Kloster: en antologi om Esrums Kloster*, Frederiksborg Amt, Hillerød 1996.

Esmark, Kim, ”Godsgaver, calumniae og retsantropologi. Esrums kloster og dets naboer, ca. 1150-1250”, i Peter Carelli, Lars Hermanson & Hanne Sanders (udg.), *Ett annat 1100-tal. Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*, Makadam, Göteborg 2004,

s. 143-180.

France, James, "St Bernard, Archbishop Eskil and the Danish Cistercians, Cîteaux vol. 39 (1988), s. 232-248.

France, James, *The Cistercians in Scandinavia*, Cistercian Publications, Kalamazoo 1992.

France, James, "The Coming of the Cistercians to Scandinavia - Ad exteras et barbaras regiones", Cîteaux vol. 48 (1997) s. 5-14.

Frandsen, Søren, Jens Anker Jørgensen & Chr. Gorm Tortzen (udg.), *Bogen om Esrum Kloster*, Frederiksborg Amts Historiske Samfund, Hillerød 1997.

Hansen, Frederik C. C., *De ældste kongegrave og bispegrave i Roskilde domkirke*, V. Prior, København 1914.

Jamroziak, Emilia, *The Cistercian Order in Medieval Europe 1090-1500*, Routledge London/NY 2013.

Jørgensen, Jens Anker & Bente Thomsen (udg.), *Esrum Klosters storhed og fald*, Årbog for Frederiksborg Amts Historiske Samfund, Hillerød 2015.

Langsted, Kjartan, *Esrum Kloster og Esrum Å. Statusrapport over arkæologiske undersøgelser og fund fra Esrum*. Nationalpark Kongernes Nordsjælland. 2024

McGuire, Brian Patrick, *The Cistercians in Denmark: Their Attitudes, Roles, and Functions in Medieval Society*, Cistercian Publications, Kalamazoo 1982.

McGuire, Brian Patrick (udg.), *A Companion to Bernard of Clairvaux*, Brill, Leiden 2011.

Münster-Swendsen, Mia, "Archbishop Eskil of Lund and the Empire", i Andreas Bihrer & Hedwig Röckelin (udg.), *Die "Episkopalisierung der Kirche" im europäischen Vergleich/ The Episcopalization of the Church in European Comparison*, Walter de Gruyter, Berlin/Boston 2022, s. 301-325. (open access: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110776898-011/html>)

Münster-Swendsen, Mia "Eskils Esrum II: Balladen om Villingerød", Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Tekstnet, 2025. https://tekstnet.dk/resources/munster-swendsen-m_eskils-esrum_2/article.pdf

Nyberg, Tore, *Monasticism in North-Western Europe 800-1200*, Ashgate, Farnham 2000.

Roach, Levi, *Forgery and Memory at the End of the First Millennium*, Princeton University Press, Princeton/Oxford 2021.

Vogt, Helle, “From tribute to taxpaying: the changes in the understanding of private property in Denmark circa 1000–1250” i *Danish Journal of Archaeology* 6, 2 (2017), s. 85-92.